

י. כרמל: הפאסיונים של בך—כן או לא ?

שנים רבות, לרבות השנים בהן הפכה תל-אביב כביכול להיות אחד ממרכזי המוזיקה בעולם ובאך תפס את מקומו הראוי לו בתודעת הקהל חובב המוזיקה, לא היתה שאלת הפאסיונים בגדר שאלה אצלנו, וזאת, בראש וראשונה, משום שהתזמורת הפילהרמונית שלנו שמרה בכל על מסורת הבירות דוברות הגרמנית—ברלין ווינה—ובמסורת זו עמדה האוראטוריה לסוגיה מחוץ לתחום טיפוחה של התזמורת הגדולה כמו הפילהרמונית של ברלין, וינה, קלן וכו', וכן מחוץ לתחומם של מנצחים וזמרים מן השורה הראשונה.

והנה נפל דבר בארץ, קם גואל לענף זה. נמצא לה לאוראטוריה אדם משוגע-לדבר, ולו גם חבר-נאמנים. בלא אידיאולוגיה ויכוחים, מתוך מניעים אמנותיים טהורים, החל במעשה וזכה להצלחה לא מעטה, ואף שקהל הקיף אלפים הרי בכל-זאת—בעיקר בגלל המקום, כנסיית אבו-גוש—נחשב המפעל עניינו הפרטי של חוג מצומצם, שאין הציבור רשאי להתערב בו ואינו בבחינת בעיה ציבורית. אולם משניסה לחרוג מחוגו המצומצם ומגבולות הכפר אבו-גוש ולסלול דרך אל ציבור רחב יותר, פגע בקיר האטום של תגובתנו ההיסטורית הנושנה—הלא היא הדחייה. דחייה לא ויכוחים וללא בירורים. דחייה שביטוייה פעמים התעלמות והשתקה, פעמים גניזה, ופעמים דיכוי, אלימות והשמצה. במקרה שלנו היו לאלימות ביטויים קלים בירושלים, ובתל-אביב הוסוטה על-ידי סירוב להשפיר אולמות. אלימות רחבת-מידות גם לא נדרשה, משום שאפילו בקרב חבר-הנאמנים עצמו אין השאלה בגדר "ייהרג ולא יעבור". לא כל האוראטוריות "אסורות בשמיעה", ועדיין לא נחסמו כל הדרכים לעקיפת הסייגים והאיסורים. ומי יודע ? אולי תימצא כנסיה אחרת שתתן מחסה לקונצרטים אלה...

אצלי, מכל מקום, נעשתה שאלה זו אקטואלית עוד לפני שנים רבות. יורשה לי לצטט כאן את עצמי. ב"כתובים" מ-21.5.1932 כתבתי :

"...מכאן לשאלה יותר אקטואלית : בקטעי האוראטוריות שניתנו בקונצרטים שונים בארץ בשנים האחרונות מצאנו קטעים מאליהו למנדלסון, ישראל להנדל, אולם דבר לא ניתן מיצירותיו של באך, כוונתי לפאסיון למתיאופם או פאסיון ליוהאנס. והשאלה טעונה בירור : אם מקרה הוא, אם גורמים אמנותיים—למשל, טעמו של המנצח—היו בבחירה, או שהיתה כאן שיטה מכוונת, מתוך שלא העזו להעלות על במה עברית בארץ מוזיקה המטפלת בצליבתו של ישו, ולו גם היתה המוזיקה האדירה ביותר, והגורמים האמנותיים נדחו מפני מומנטים אחרים.

"לא אטעה ודאי אם אשער כי אותה יראת-דורות הכריעה. איזו תמימות, כאילו המוזיקה של הנדל נוצרית פחות ! אך אם גם נניח כזאת, וכי יאמרו לשלול מאת

בני ארצנו את הפאסיון למתיאוס, המוזיקה הנשגבה ביותר? וכי רשאי ציבורנו להדיר עצמו מהנאה אמנותית ודתית עמוקה זו? בהצגות אלו דומיהן מתחדדת השאלה ודורשת פתרון תכופ ועקרוני.

"ולחששני הטמיעה הנצחיים, שבכל דורות ההיסטוריה שלנו ידעו לבקש להם מפלט בהתבדלות, ותחת להילחם מלחמה גלויה, מלחמת התחרות—אם להשתמש בביטוי האחד-העמי הישן—בכל רעיון זר, העלימו עין ממנו, להם צריך לומר: אתם בחששותכם משפילים את ערך הכוח העברי, מתוך שחסרה לכם האמונה בו, אתם יראים מפני כל התנגשות ומגע זר! נאמיין-נא בתוקף כוחנו ואל נא נפחד לתת בידי הקורא העברי את הברית החדשה וכן את הפאסיון למתיאוס! יתר על כן, רואה אני ביצירה זו המושרת על במה עברית בירושלים את נצחוננו על הנצרות. ואם צדקו החששנים והגנו חסרים משקל עד כדי כך שכל רוח מצויה או אפילו בלתי-מצויה יכולה לעקרנו ממרכזנו ולהטמיענו, הרי לא הפסדנו אנחנו ולא הפסיד העולם בטמיוננו".

יוצא אפוא מן הדברים המצוטטים שאופי הבעיה לא נשתנה אף כהוא-זה מאז התעוררה אצלי-וודאי גם אצל אחרים—ועד היום הזה בו החלה להעסיק את הציבור ולעמוד על הפרק. ראוי רק שאוסיף ואבהיר כי הקטע שהובא כאן לא היה אלא סימונו של מאמר בשם על התרנומים, בו דרשתי לתת בידי הקהל החי על ספרות העברית, בתרגום הולם את הדור, את האוונגליון, שאם נאבה ואם נמאן הריהו אחד מעמודי-התווך של תרבות אירופה, ספרותה ואמנותה, ובלעדיו אין להבין כראוי סופרים ארכי-מודרניים כגיימס ג'ויס ושכמותו, המתלבטים בנצרותם ואפילו משלילתה לא יירתעו. הבנתנו בטיפוס כסטיפוס דיידאלוס או בדיקנו של האמן תלקה בהכרח בלי ידיעה כלשהי באוונגליון; כל האמנות הפלאסטית של אירופה, כל המוזיקה הגדולה של הבארוק ובמידה לא מעטה גם שלאחריו, לא תשוערנה בלי האוונגליון. ואכן, על האוונגליון חייב בעצם להיסוב כל ויכוח על השמעת הפאסיונים, עליו אף נסב הוויכוח בין מר הרי גולומב למר יצחק בצלאל מעל דפי "דבר" מן ה-11.6.71. בשים לב לאופי הציטוט שהבאתי מדברי שלי, למותר הוא לי, כמובן, להתעכב על דבריו של ה. גולומב, מובן גם מדברי י. בצלאל ישמשו נקודת-מוצא ודחיפה לוויכוח, לא בשל חשיבותם או חידושם אלא דווקא בשל טיפוסיותם המסורתית הישנה-נושנה, שמדי-פעם היא צצה במלוא אונה מחדש.

ב

"עלילת-שקר ודבריי-בלע"—כך מגדיר י. בצלאל את האוונגליון. ב"עלילת-שקר" ודאי כוונתו למעשה צליבתו של ישו, שלא נעשתה בידי יהודים, כדברי האוונגליון, אלא בידי הרומאים. אך האמנם עלילת-שקר לפנינו? מגיין הבטחון הברור והמפורש הזה ומה הסימוכים לו? אדרבה: לפי כל הגתונים ההיסטוריים היהודיים רשאים אנו להניח שאמנם הביאו יהודים לידי צליבתו, כמתואר באוונגליון. היהודים אף מעולם לא התכחשו לכך, מעולם לא רחצו בנקיון כפיהם, לאמור: לא אנו אלא

השלטון הרומי הוא ששפך את דמו. בכל ויכוחיהם, האפולוגטיים ביותר, גם בוויכוחי חים הפומביים שנכפו עליהם בימי הביניים, כל־שכן בוויכוחים המאוחרים שהפכו מלחמת־דעות ספרותיות, לא ביקשו להם מפלט בטיעון האפולוגטי: "לא ידינו שפכו את הדם הזה", כאשר התווכחו יהודים והתנצחו עם נוצרים עמדו על עקרונות, מידות ורעיונות, ולא העלו טענה זו אפילו בימים שנחלשה הנצרות והלבבות נפתחו יותר לקליטת רעיונות בלתי־אורתודוקסיים. הלא דבר הוא! על כגון זה אמרו חכמים: שתיקה כהודאה. אולם מלבד ההוכחה האילמת הזאת הרי כל המעשה כולו מושרש ברוח ההיסטוריה והמחשבה היהודית—החל במי שמקושש עצים בשבת וגמור באליהו השוחט את כוהני הבעל, החל בישו וגמור בשפינוזה. כשלעצמי איני בטוח כלל שלא היו יהודי אמסטרדם הורגים את שפינוזה ורואים בהריגתו "טיהור המחנה" אילו ניתן הכוח בידם. וכשם שמסרו יהודים את ישו בידי הנציב הרומי, משום שניטל מהם כוח השיפוט בדיני־נפשות, כך מסרו המתנגדים את הרבי מלאדי לידי השלטון הרוסי, ובוודאי היו המתנגדים עורכים הילולות קדושות אילו נתקיים גזר־הדין, כמו שכיום חסידי עורכים הילולות לזכר גאולתו. ואל נא נשכח אף זאת: במקרה של הרבי מלאדי היתה זו "מסירה" ממש, כלומר הלשנה. במלחמתם האידיאולוגית לא היו היהודים בררנים מופלגים באמצעיהם. המושג *der edle Feind* (אויב הגון) זר היה ליהדות המונוליתית, צרת־האופק. את אפשרות האפשרויות לא ידעה, וכל סטייה קלה וכל שינוי־דעות נדונו להיכחד או להיפלט מתוך העם. אך למה נרחיק נדוד אל מרחבי ההיסטוריה והעבר ועל בשרנו אנו חוזים יום־יום ושעה־שעה בהשתוללות הקנאים של "נטורי־קרתא", בהטרדותיהם ובהשמצות שלהם, מצד אחד, ושל חברי "מצפן", מצד שני, שלמולם יחוויר דברי־הבלע כביכול של האוונגליונים. וכלום יש ספק בדבר שאילו עמדו האדוקים הקיצוניים בקרב היהודים בפני אותה ברירה שבפניה עמדו בני־דורו של ישו—להציל מצליבה את הפושע בר־אבא או את ישו—מעדיפים היו להציל את הפושע הפילי ולא את מתלל־השבת, היריב האידיאולוגי?

ככל שזכרוני מגיע, לא גרץ ובוודאי לא מרטין בובר ולא הרב ליאו בק לא נתפסו לטענה שלא היתה ידם של יהודים בצליבתו של ישו. פילוסוף־ההיסטוריה האוסטרי הקאתולי, פרופ' פרידריך הר (Heer), בספרו המקיף והמרתק אהבתו הראשונה של אלוהים (על־פי מובאה מפתחי השליח פאולוס), שבו יצא ב"אני מאשים" גדול ונורא נגד הנצרות הקאתולית והפרוטסטנטית כאחת—שמעטים כמוהו המבליטים את צדקת היהדות בריבה ההיסטורי עם הנצרות, המאשים את פאולוס בניתוקה של הנצרות מן היהדות לרעתה ולאסונה של הנצרות והמוכיח באופן משכנע את שרשיותו של ישו—גם הוא אינו מתנכר לעובדה ההיסטורית האמורה. ואחרון־אחרון חשוב: ד"ר יוסף קליוזנר, שוודאי אין למנותו עם מגמיכי קומתה של היהדות, גם הוא—בספרו ישו הנוצרי—אינו כופר בעובדה. טוען הוא אמנם שלא הפרו־שים נושאים באשמה (גם פרופ' הר סבור כן) אלא הצדוקים, אבל מה העויל קליוזנר בתיקון זה? גם הצדוקים יהודים היו והסתמכו על אותם פסוקים בתורה, גם הם

היו נושאי אותם אינסטינקטים לאומיים ושותפים לאותו חטא-קדמון יהודי של קנאות צרת-מוחים-ואופק שאינה יודעת "מתנגדים" אלא רק "בוגדים" ו"כופרים". אולם אפילו תימצא ביום מן הימים הוכחה חותכת שאכן נקיים היהודים מחטא זה, כלום ייעשה הדבר עובדה היסטורית? כבר עמד אחד-העם על ההבחנה בין אמת היסטורית לאמת ארכיאולוגית, שאינן זהות כל-עיקר. אמת זו, שאחד-העם השקול, המתון והמפופח ידע לתת לה ביטוי פיוטי מרומם-לב ונפש בדמותו של משה ("זה גיבור-הגיבורים של עם ישראל...", זו הדמות החיה בלב העם, זו הדמות שהלכה לפני ישראל לא רק ארבעים שנה במדבר סיני, אלא בכל המדברות שהתהלכנו בהם זה אלפי שנים"), אמת זו שנטעה ביהודים בטחון בעמידתם מול כל אותם חוקרים שביקשו להנמיך את שיעור-קומתם של ענקי ההיסטוריה היהודית באמצעות גילויים שהוא קרא להם ארכיאולוגיים; אמת זו משתתקת מיד כשאומרים אנו לעשות בה שימוש במעמדים היסטוריים שאינם נוחים לנו. לכן, גם אם יתגלה ביום מן הימים שלא יד יהודים היתה בו בישו, הרי גם כאן תישאר האמת ההיסטורית, חרף תוצאותיה הטראגיות, טבועה כחותם שטבעו בה האוונגליונים, ולפי אותה אמת היסטורית היהודים הם שהעלוהו על הצלב.

אכן, אשמים היהודים בני-דורו, אבל יחד עם קלוזנר נוכל לומר: "כמה אשמתם גדולה מאשמתם של היוונים הקדמונים במיתתו של סוקרטס"? או מאשמת הכנסיה הקאתולית במותו של ג'ורדאנו ברונו ובאינקוויזיציה ובליל-ברתלמי בפאריז? היהודים לא הרגו את אלוהים, שהרי צירוף אבסורדי כזה לא היה קיים בשבילם. היהודים בני דורו של ישו המיתו איש יהודי, שלדעתם סטה מדברי התורה כפי שהבינום רוב בני הדור, ובריתחת המחלוקת האידיאולוגית עשו מה שעשו. אם אחרים עשוהו אלוהים וראו חובה לעצמם לנקום את רצח האל הרי חטא זה חטאם הוא, ומעשי נקמתם הם אות-קין על מצחם-הם, ולא לנו החרפה!

יתר על כן, הדבר המפלה לטובה את המעשה (הנורא כשלעצמו) מכל יתר הפשעים ההיסטוריים שנתבעו קרבנות שמתו על קדושת דעותיהם הוא הרעיון שהאוונגליונים הוורים עליו שוב ושוב, כלומר: שהפל נעשה בגזירת אלוהים כדי שיקיים הדבר הכתוב בישעיהו, ירמיהו וכו'. אם גזירת אלוהים היא הרי מילאו היהודים בצליבתו של ישו את דבר אלוהים, ואם גזר עליהם האלוהים מבחירתו-הוא, ומתוך כוונות נסתרות מאתנו, לעשות את הפשע הנשגב והנורא, כדי לכפר בזה על עוון האדם באשר הוא אדם, אם נבחרנו להיות קרבן-חטאת זה, הרי טעונים אנו רחמים וחנינה ואהבה, וכל שעוללה לנו הנצרות לא יכופר לה עד בוא הגאולה השלמה לעם-היהודים. הנצרות כולה בחזקת "חייב", ולכן לזרא ולעלבון הוא לי הרצון האפולוגטי להיטהר מעוון זה. אני נפגע כשיהודים או ידידי-יהודים נתלים בכל רמז וספק-רמז כדי לגול את ה"אשמה" מעל היהודים.

בהקשר זה אולי כדאי להביא מדבריו של קירקגור בספרו *Einübung im Christentum*. כשנוצרים, אפילו ליברליים, טופלים אשמות על בני דורו של ישו, ומונים אותם בעינינו על שלא ראו לפחות את גדולתו האנושית, טוען הוא

נגדם: חכמים אתם היום, לאחר תוצאות של אלפי שנים, אבל לא תשכחו את ה־"Gegenwärtigkeit", כלומר מה שראה אותו דור לעיניו: איש מבני העניים, מוקף עמי־ארצות, זונות ואנשי עולם תחתון, המתנשא להיות משיח. לא קל היה אפוא להאמין בו (ונוצרי הוא שאמר זאת); אדרבה: היה זה דבר על־אנושי כמעט, ואיך אפשר אפוא לבוא בהאשמות במסיבות אלו?

רב־משמעות לאין ערוך יותר, ועל־כל־פנים פחות שטחי ואף מעיד על תחושה היסטורית עמוקה יותר, היה הרעיון שיצא מאותם חוגי הוותיקן שזאת־היהודים העמידתם על הקשר הסיבתי בין מעשי היטלר והנצרות. כאשר מזה הוותיקן על כמה מפעולותיו של היטלר, השיב הלז: "וכי מה אתם רוצים? לא עשיתי דבר שלא היה לפי הטפחכם, רצונכם ומעשיכם!" (מובא מספרו של פרופ' הר). טענתו זו עוררה בכמה מהם הירחורי־תשובה והביאתם לידי מסקנה שאין להטיל חטאו של דור אחד על דורות הבאים ואין להטילו אפילו על כל אותו דור אלא על השלטון ומקורביו בלבד, שהרי היו בני אותו דור שנהו אחרי ישו, ודבר זה הוא שהגיע את השלטונות היהודים להוגותו מן המסילה.

סיכומו של דבר: איני רואה באוונגליון עלילות־דברים. עשינו את המעשה, אולם נקי אני מכל נטל של אשמה, ולפיכך בן־חורין אני לגשת אל הספר גישה בקרתית, לטובה ולרעה, כמו לכל ספר גדול אחר שהשפיע השפעה מכרעת על העולם, כמו ליצירה ספרותית שטעמה לא פג עד היום.

ג

ואשר להאשמה השניה: "דברי־בלע" שהאוונגליון מלא אותם. כשלעצמי, קראתי פעם ועוד פעם באוונגליונים הסינופטיים, בלשתי אחר דברי־בלע ולא מצאתים, ורגישותי הלאומית לא נפגעה. לראשונה קראתי לפני כחמישים שנה; כמורה צעיר מארץ־ישראל, שמאחריו חמש שנות הוראה בבי"ס עברי, שבא לגרמניה ונתקל שם בשני ספרים—סיפורי החסידות של מרטין בובר, והאוונגליון (ביתר דיוק: האוונגליון למתיאוס). מורם אל־על ושרוי באיזה אושר עילאי למקרא הסיפורים החסידיים הקצרים, ומזועזע עד למעמקי הגפש מסיפור־המעשה של האוונגליון (ביתר דיוק: האוונגליון למתיאוס), קראתי בצער ובמחאה: כמה פגום טעמו של עמנו, שבמקום להגיש לנו את האגדה החסידית פיטמנו באגדה התלמודית הבעל־ביתית, ולבי שתת דם על ששלל מאתנו ספר־חיים טראגי כה עדין, כה יפה ורחום וקרוב. זר? ואני לא הרגשתי כל זרות ומה־גם פגיעה! מה זרות כאן? הקרקע אותה קרקע. אם אליה הנביא עלה ברכב־אש השמימה, מדוע לא יקום אף ישו לתחייה ויעלה השמימה? וכמו אצל אליהו כן גם פה, לא הדברים העל־טבעיים אלא האנושי־אנושי־מאד הוא השזבה את הלב והדמיון. כשם שדמותו של אליהו וסיפור חייו אינם מפסידים מגדולתם הפאתטית־הטראגית גם כשחדלנו להאמין בעלייתו השמימה, כך דמותו של ישו וסיפור־חייו, כפי שנמסר באוונגליון, אינם מפסידים מגדולתם גם כשאין אתה מאמין בלידתו הנסית ובתחייתו. סצינות

כגון זו בגת-שמנא, בשיא הטראגדיה, סמוך להתרת הסכך, כשהוא מרגיש שהגיעה שעתו והוא אומר: "נפשי עצובה עד מוות" והלב ירא וחרד והוא מבקש מאביו שבשמיים שיעביר מעליו את כוס-התרעלה אלא שאם גזירה היא הריהו מקבל אותה על עצמו, והסצינה האחרונה על קריאת-היאוש "אלי אלי למה עזבתני"?—סצינות כאלו אין הרבה כמותן בספרות העולמית. וכל פרשת-החיים האנושית הנפרשת לעינינו באוונגליון (בשבילי, האוונגליון למתיאוס) אוחות את הקורא בחבלי-קסמה עד כדי כך שמשער אני שאילו גם נתקלתי בפגיעות קרוב-לוודאי שהייתי עובר עליהן—אך בפגיעות כאלו לא נתקלתי.

הרקע לתגובה זו שלי מן הימים ההם הוא אולי החינוך העברי בארץ-ישראל בשנותיו הראשונות. הרגשתנו היהודית היתה אז כה איתנה, כה שלמה, כה מובנת-מאליה וכה רומנטית עד שלא היה מקום לקנאות וגאונה, לכן גם עמדנו מעל לכל פגיעה ובקורת. הספרות העברית שקראנו העבירה הרבה ערכים תחת שבט בקרתה. היא פסלה הרבה, ובהשפעתה פסלנו גם אנו עמה. סולם-הערכים השתנה לא מעט, דמויות היסטוריות רבות הוסטו משולי התודעה אל מרכזו—ולהיפך. הבריונים הפכו קנאים אנטי-מופת, ר' עקיבא של "אכין, רקין ואתין" שקע בפני הוזהר של הקנאי, הלוחם לחירות ישראל וגיבורה של אהבה מופלאה. אבל גם הבקורת לא פגמה כי לא יראנו אותה, קיבלנו את ההיסטוריה על כל ניגודיה וסטיותיה. שלמים בנפשנו היינו באשר ליהדותנו, ואפילו בקרתו של ברנר לא העיבה על כו. יהדותנו שלנו לא חוויה היתה אלא חוויה, וכולה פתיחות. היה אז בחינוכנו משהו מאותה מזיגה מיוחדת של "יהדות ואנושות", כלשון סיסמתו המפורסמת של ד"ר קלויזנר, שניסרה בחלל עולמנו באותו דור. אמנם אחת יש לזכור: "הלכה" זו, שכדלף-סתיו טורדני היא נחתת על ראשינו יום-יום ושעה-שעה, הרודפת אחרינו עד לחביוני חיינו האינטימיים ביותר, הלכה זו עדיין לא הילכה או עלינו את אימיה, ואם גם נשמעו פעויותיה הראשונות לא היתה בגדר תביעה יומיומית נוקשה. היו שקיימוה והיו שהתעלמו ממנה. לידי התנגשות, על-כל-פנים, לא באו העולמות, וכך יכלה גם היא להיות חלק מאותה אחדות. ובעצם: לא היא אלא בעיקר יוצריה כהלל הזקן, ר' עקיבא, ר' מאיר, ר' יהודה הנשיא, הם הם שהיו את התרומה הנפשית, כי אותם למדנו לא מפאת תובענותם ההלכתית אלא באספק-לריה של האגדה שפרשה לפנינו את יריעת חיי-הנפש שלהם.

עתה שלאחר שנים כה רבות, שנות חיי אדם, עם חידוש הפלוגתה, נפנית לקרוא מחדש הן בנוסח הפאסיון הן באוונגליון, שוב לא פגה התלהבותי ומסכים אני בכל לבי עם דברי ד"ר קלויזנר, האומר כי האוונגליון יהיה לאחד מספרי-המוסר הנעלים ביותר של הספרות היהודית לדורותיה. והסייג? ביום שיוסר מעליו המעטה המיסטי-האלוהי שבו עטפוהו. ושואל אני: וכי לא הגיעה כבר שעה זו? הן בשבילנו לא היה אותו מעטה קיים מעולם, ועתה שמעטה זה נושר גם מתחומי הגצרות—מה החשש והמעצור מלתת ספר זה בידי הקורא הישראלי?

לא אדבר כאן על כל האוונגליונים. מבחינת השלילה או הניגוד ליהדות אין זה

מעלה ואין זה מוריד אם שלילתו של האחד חריפה יותר או פחות, או אם מספר מלות-הגנאי בזה גדול ממספרם בזה, ואם יש באחד הערה החסרה במשנהו; אבל מבחינת החיוב לקורא העברי, מן הבחינה הרוחנית-התרבותית והספרותית, שהיא המגיע היחיד לדברים הנאמרים כאן, הבדל גדול יש ביניהם, כמדומה. בכתבי את דברי אלה מרחף לעיני ספר-תנ"ך שהופיע בארצות-הברית בשם *The Bible as Literature*. מוציאו של ספר זה ליקט מן התנ"ך פרקים, חלקי ספרים, פעמים גם ספר שלם—קוהלת—שחשבם ראויים להישמר בתודעת הקהל ששוב אינו הוגה בהם כמלפנים. מעין דבר זה מרחף לעיני: "האוונגליון כספרות" לקורא העברי. מובן, אדם שיקדיש עצמו לעבודת ה"כינוס" של הברית החדשה לאוצר ספרותו, העומדת בעצם תקופת האיסוף של אוצרות מחשבה ושירה של דורות ועמים, ודאי ירצה להכליל את כולה, או את רובה. אם תירגמו את קונפוציוס, שאיני מוצא בו גדולות ונצורות, ואת הקוראן, שעליו אמר קרלייל בגיבורים ועבודת-גיבורים שלו כי "רק הכבוד האנושי אילצו לסיים את קריאתו", מדוע לא תתורגם הברית החדשה, שהרבה דברים נפלאים בה? לגבי מטרתי-אני—לתת בידי הקורא העברי ספר נעלה מבחינה דתית-מוסרית וגם יפה מבחינה ספרותית, ולפתור בכך ממילא את השאלה של הצגת ה"פאסיונים"—אין כאוונגליון-למתיאוס. וכל-כך למה?

מלכתחילה אני מוציא מכלל דיון את "האוונגליון ליוחנן", הרביעי והאחרון שבהם. אוונגליון זה, שכותבו ודאי אישיות רבת-רושם, אינו שואף, ואינו רוצה, להיות מקור לחיי ישו ודמותו ולפרוש לפנינו את פרשת-חיייו לפי סדר התהוותה והתפתחותה כמו בסינופטיים. בעצם אין הוא מספר אף לא מתאר, ואם בכל-זאת יביא בספרו כמה מאורעות מחיי ישו הרי אלה באים רק כראייה והוכחה לשליחותו כבן-אלוהים, שהיא מטרתו האחת-והיחידה, ומרצונו הרב להוכיח הוא מתווכח וחוזר ומתווכח, מנצל כל הזדמנות להוכיח ולאשר שוב ושוב, וחוזר על עצמו עד לטורח. "האוונגליון ליוחנן" הוא ספר-העיון כביכול בין האוונגליונים לרעיון שליחותו האלוהית של ישו (מחוץ למכתבי פאולוס, כמובן), "המדבר ופועל בכוח האב, שהוא בן, והאב בו, שהוא האמת, הדרך והפתיח לאלוהים". שלל עיקרי-אמונה מנוסחים בו, לפעמים בניסוח נפלא. ניסוחים אלה שמשו סיסמות לתיאולוגיה הנוצרית.

כספר עיוני, אין זה מתפקידו לתאר את כל חיי ישו ורעיונותיו אלא רק למסור אותן עובדות-חיים (בסיית) שבכוהן לאשר את קביעתן. עובדות אלו, המסופרות בדרך סיפורית בלתי-אמצעית כמו באוונגליונים הסינופטיים והן חלק מן העושר הסיפורי של האוונגליון, באות אצלו רק אגב ויכות, כשלד העקור בדרך-כלל מאוירת המקום על אמצעיה הקטנים כבסיפור טוב, כל עולם הסיפורים הנפלאים בהם מצוינים האוונגליונים, וביתר-ייחוד זה של מתיאוס, העוטרם בעיטור פיוטי כל מאורע ומאורע—מעין "למה הדבר דומה? לגפן וכו'... ושוב למה הדבר דומה? לדקל וכו'" שבאגדה היהודית—כל זה חסר על-הרוב ביוחנן, ועל הכל חסרה "דרשת-ההר", שהרי אישיותו הארצית של ישו, וכן העניינים הארציים של חבורתו וענייני המוסר בכללם, אינם מעניינו. רק בקיצור יזכיר בצורת קביעה: "כשתאמינו בי

תעשו את אשר צייתיתכם", ומן האוונגליונים האחרים אנו יודעים על החיפוכים בין מלווי על מקומם בלבם ובמלכות-השמים כאחד. סיפור הלידה, המסופר בהרחבה כל-כך אצל לוקס-הגם שאינו לפי טעמנו-ובצורת סיפור קצר ונפלא כל-כך במוסריותו והרגשתו המודרנית אצל מתיאוס, סיפור שאין עליו עומס עיוני ורוחני, אף הוא חסר אצלו לגמרי. כן חסרים העלייה-לרגל של מלכי-הקדם והבריחה למצרים, סיפורים שהזינו דורות של אמנות והגדה, כל אלה אינם מענייני, שהרי אינו מספר סיפורים. אצלו הסיפור מתמסס ברעיון שיש להסיק מתוכו. לדוגמה: "איש היה בארץ, יוחנן שמו, אשר שלחו האלוהים, הוא בא להעיד על האור, למען יאמינו כולם על-ידו. ולא הוא היה האור, כי אם על האור ההוא; הוא אור-אמת אשר בא לעולם להאיר לכל אדם. הוא היה בעולם והעולם נהיה על-ידו והעולם אותו לא ידע, הוא בא אל עמו שלו ועמו שלו לא החזיקו בו... כי ממלואו נשאנו כולנו חסד על חסד. כי התורה ניתנה ביד משה, וחסד ואמת ממקור ישוע המשיח יצאו. אם האלוהים לא ראה אדם מעולם, והבן היחיד בחיק האב הוא הגיד תכונתו". ניסוח יפה, בלי ספק, אבל מה-רחוקים אנו כאן מן הסיפור המישיר, בו המסקנה מתקבלת מעצם סיפור-המעשה.

פגישת ישו עם יוחנן המטביל, מעשה שבאוונגליונים האחרים הוא מובא כסיפור ריאליסטי רגיל המתפתח מראש ועד סוף כדרך התרחשותו, כך היא מתוארת באוונגליון הרביעי, כשיוחנן המטביל רואה את ישו מרחוק וקורא: "הנה שה-אלוהים הנושא את תטאת הארץ". הרי זה כמי שמגלה את ה"פואנטה" שמקומה בסוף הסיפור כבר בתחילתו. מי שירצה לעמוד על אנושיותו של ישו, על יחסיו לתלמידיו ויריביו וסדרי חייו, אל יבקש זאת באוונגליון זה. מעניין: שום הד מן התנ"ך וסגנונו לא יגונב אל הספר, אפילו הפסוקים המובאים מן התנ"ך במלים הסטיריאופיות לאוונגליונים: "למען יקוים מה שכתוב ב...", מספרם מועט ביותר. ואשר לשיכנוע העיוני, קרה לאוונגליון של יוחנן מה שקרה לאגדה היהודית. מה היא אין כוח בה למסור לעומד מחוץ משהו מ"ריח השבת" שברצונה להשרות עלינו, כך גם האוונגליון ליוחנן אינו מצליח להשרות עלינו, העומדים מבחוץ, מריח אותה אמונה שהוא רוצה להקנות לנו. בקלפנו ממנו את הקליפה האלוהית האמנותית-הרעיונית שאינה תופסת אצלנו, חסר הוא אותו שאר-רוח תרבותי געלה שלא הועם זיוו עד היום: הלא זו דמותו האנושית של ישו ואגדת חייו, כפי שהורישו לנו האוונגליונים הסינופטיים ובמיוחד האוונגליון למתיאוס.

ואכן לא בו רואה העולם את המקור למיתוס של ישו. לא מקרה הוא שכאשר הפילוסוף קארל יאספרס מדבר על ישו בספרו *Die Massgebenden Menschen*, כשהוא מבקש למסור את רעיון הגדולה האנושית הגלומה בו, הרי לדבריו-הוא ישמשו לו מקור (מלבד התנ"ך) האוונגליונים הסינופטיים, ואילו על יוחנן יפסח כמעט.

שאר שלושת האוונגליונים (הסינופטיים) יש להם קו משותף אחד: כוונתם לספר את סיפור-חייו של ישו. ואמנם משמשים הם מקור להיסטוריה שלו-המיתית, כמובן.

יסוד הסיפור גובר בהם אפוא על ההטפה העיונית והוויכוח. גם ההטפה, גם הוויכוח והאזהרה באים בהם אגב תיאור סיטואציה וכחלק ממנה, בתוך מירקם הסיפור. הם אינם מתפלספים אלא מספרים ומתארים ככרוניסטים. בשלשתם הסיפור אחד הוא, וטבעי הדבר שבפי אנשים שונים, אולי שונים ברקעם, בהשכלתם ובמזגם, יהיה אותו סיפור מסופר בדרך שונה וישא אופי שונה. אותה עובדה אחד מקדימה ואחד מאחרה ומוסרה בהקשר אחר, ויש עובדות שהאחד מתעלם מהן לפי שאינן נחשבות בעיניו ואולי לא ידען כלל ומשנהו מדגישן הדגשת-יתר, אבל עיקר-העיקרים הוא אישיותו של המספר המטביעה חותמה בכל הנאמר, עד שאותה עובדה עצמה שבפי האחד היא חסרת צבע ואופי אצל חברו היא טבועה בחותם הנשגב והמלהיב.

הנה, למשל, האוונגליון למרקוס: מרקוס מספר לנו אמנם את חיי ישו, אלא שהוא מספרם כאיש צנוע היודע למסור עובדות שראה אותן או שמע עליהן. הוא מספר בלי רגש והתרגשות, אינו יודע לתת ביטוי משכנע לאמונתו והערצתו. בשבילו, המאמין, עצם העובדה שישו רופא חולים די בה לשכנע. ועל הכל אין להתעלם מן העובדה שגם בו כביחונן חסרה "דרשת-ההר". דרשה זו, בלי שים לב לתכנה הרעיוני, הריהי מן ההנאות הספרותיות הנדירות ביותר בכוח הצימצום האפוריסטי שבה ובעושר תמונותיה. יתר על כן: לא רק מן הדרשה העלים עינו אלא בעקיבות יתירה מזו של יוחנן הרחיק מסיפורו את כל המשלים, שהם בנותן טעם מיוחד לכל פגישותיו של ישו, שכל-כך אהבם וכה הירבה להשתמש בהם, ואשר הם מן הסממנים העיקריים בדמותו ובהליכותיו ולהם חלק-הארי באותו תום קסום, עדין ונוגע-אל-הלב השפוך על הכל באוונגליון. התום האוונגלי המפורסם, הכובש כל לב, מקורו במשלים הרבים העוטים כל פגישה ומאורע. רק לעתים רחוקות שור מרקוס בסיפורו משל (פאראבל) כלשהו, ולא דווקא מן המעולים והפאתטיים שבהם. נראה כי במתכוון הצטמצם במסירת חייו ומעשיו, מתקופת התגלותו עד לסופו הטראגי, בדרך עניינית ללא סטייה מן העובדה, שהרי כל משל הוא סטייה מן המאורע כשלעצמו, שהמשל בא כעיטור לו ואינו מעצם מהותו. לא פלא הוא שמרקוס הוא הקצר בין הסינופטיים. את מרקוס הייתי מגדיר כדין-וחשבון או תסקיר, וככל דו"ח טוב עליו למסור אך-ורק את ה"תמצית", מתוך עמידה מן הצד, וזאת אמנם יעשה בצורה מושלמת. בו נמצא סקירה מסודרת להפליא של מקומות ההתרחשות וזמנם, מראשית הדברים עד סופם המר, בסגנון מגובש ויפה, ברור ונעים ללא שפת-יתר, בלי החיספוס הסגנוני הרגיל בספרים עתיקים, עד שעל-כרחך אתה נסחף בשטף הקריאה. ואולי אותה אובייקטיביות, אותו ויתור על הבלטה-עצמית ועל ציוריות הוא המשווה לסיפורו את חוסר-העצמיות שעליו עמדת תחילה. לעולם לא תמצא במרקוס דבר שאתה, איש-החוצ, נפגע ממנו—כאשר יקרה בלוקס, למשל; אבל מרקוס גם אינו מרומם. אכן כאשר נוטלים מישו את משקלו הרעיוני ומסיפור-חייו את ההשראה הפיזית, מה נותר לאיש העומד מבחוץ?

כללו של דבר: מי שאינו מחפש בספר את האימות לאמונות המקוננות בנפשו מכבר אלא תר אחר ערכי-תרבות רוחניים החורגים מן התחום העובדתי-הנסיוני לא ימצא

בו קוֹיִיחוד שאין לוותר עליו מפאת ייחודו. עולה עליו לוקס, ולו אך בעצם העובדה שלא פסח על הדרשה ושמר על הרכוש הרעיוני של ישו, ואף את בושם משליו לא ימנע מן הקורא. יתר על כן: הוא העשיר בחומר סיפורי מכל חבריו הסינופטיים. הדברים שהוא מקדים לסיפורו מעידים על הדרך שינקוט בגוף הסיפור. הוא רוצה ללמד, להיות מורה-להועיל לתלמידו או ידידו תיאופילוס; וכמורה טוב הוא דייקן ודקדקן וברור, ומובן שהתחייב להקנות את כל הידוע לו. מתוך כך הוא נתפס לארכנות ולשפת-יתר. אין בו מאומה מן הצימצום של הפרוזה התנ"כית ואפילו לא מצימצום האגדה המדרשית. בזה גופל הוא אף ממרקוס, שאם אמנם דילדל את אישיותו של "ישוע" בהשמטותיו הרי ידע לתת ביטוי הולם לאשר סיפר. אפילו "דרשת-ההר" כמו ניטל כאן ממנה זוהר הבשורה אצל לוקס. היא גם דלה כאן יותר, ואין בה מריבוי-הפנים האפייני לה אצל מתיאוס.

כשמתיאוס פותח את הדרשה ב"אשרי עניי-הרוח כי להם מלכות-השמיים, אשרי הרעבים והצמאים כי הם ירוויחו", מורגשת הפנייה אל כל העולם האנושי. אצל לוקס מתגמדים הדברים על-ידי עצם הפנייה לתלמידים ולקהל סביבם: "אשריכם העניים כי לכם מלכות-השמיים". מתיאוס מרים את כל ה"אשרי" לעולמות הרוח והנפש: "אשרי ברי-לבב כי הם יחזו את האלוהים, אשרי הנרדפים עקב צדקתם כי הם ייקראו בני אלוהים". לוקס נשאר בתחומי מטה: "אשריכם הרעבים כיום כי שבעו תשבועון". ומובן שבדייקנותו המלמדית יאמר מיד: "אוי לכם השבעים כיום כי אחרי-כן תרעבו". מתיאוס נעלה מאמצעים כאלה. יד האמן מדריכתו להימנע מלפורר את עולם האידיאות של ישו אלא למסור את העולם הזה, על כל פניו הרבים, במיקשה אחת, בשלמותו ובכל עוצם כוחו. ומובטח אני שלולא הדרשה כצורתה במתיאוס, אפילו נמצאים חלקים ממנה בלוקס, לא היה מושג "דרשת ההר" קיים, על כל הרושם הגדולה שעשתה על הדורות. גם מרכוס גם לוקס נתנו רק כרוניקות של חיי ישו ולא ספרי-בשורה; חסר היה להם כוח-היוצר שנדרש לכך.

מתיאוס הוא ספר הבשורה, ספר האמונה הרוטטת והגלבהת. רוחו של ישו ומאורעות חייו בוערים בקרבו, והאמונה בו והאהבה אליו ממלאות אותו, והוא מביע כל זאת בכוח סיפורי וספרותי עילאי, כדרך שרק המיתוס מסוגל לה. כביכול אין הוא רוצה ללמד ולהוכיח, והנסים שהוא מביא לא באו להוכיח את יכלתו של ישו אלא הם מסופרים כעובדות השזורות בתוך יריעת החיים והמאורעות. הספר כולו בנוי מעשה-חושב ובחוש בררני יודע הוא להצטמצם בעיקר, שהיא דמותו של ישו, ולהרחיק כל דבר שאינו מן העיקר.

הנה, למשל, היחס בין ישו ליוחנן המטביל. יוחנן אינו חשוב כשלעצמו אלא במידה שהוא מבשרו של ישו. זוהי תעודתו. במירקם הסיפור חשוב אפוא רק העימות בין שני האישים, וזה נעשה במתיאוס בדרך היותר הגיונית ופשוטה. העולם היהודי של אז נודד לירדן כדי להיטבל על-ידי יוחנן, וכן עושה גם ישו. בהזדמנות זו נאמרות אותן מלים מפורסמות: "אני טובל אתכם במים, וזה שיבוא אחרי יטבול אתכם ברוח-הקודש", וכאשר יוחנן מסרב לטבול אותו באמרו שאינו ראוי אפילו

להתיר את שרוך נעליו ושעליו לקבל את הטבילה מידו של ישו, עונה לו זה: "הכף כיום כי כה יאתה לנו". אמנם זה וזה יודעים את האמת, אבל כרגע, יוחנן עיקר, שהרי ישו טרם יתגלה. ורק לאחר שנטבל על-ידי יוחנן יורדת עליו היונה ובאה שעת ההתגלות. כל סיפור המגע בין ישו למבשרו מסופר—שלא כמו אצל לוקס המרבה באירוע זה בדברים וסיפורים—בצימצום נמרץ ביותר כדרך סיפור התנ"ך המצטמצם בעיקר הערום, צימצום המשרה על המסופר רוח מיתית במיוחד. מתיאוס כותב מתוך הכרה מודעת את דרך ייעודו של ישו וכל הקשור בייעודו והזורע אור עליו, ולא יפלא שמתיאוס עובר בשתיקה על הולדתו של יוחנן ומשפחתו. הוא עושה את המעשה שהועיד לו גורלו—טבילת-ישו—ובזה ייעלם מתודעתו של מתיאוס וסיפורו. יתר על כן, לא על עברו של יוחנן בלבד יפסח, הוא מתעלם לגמרי גם מעברו של ישו עצמו עד לפגישה עם יוחנן, שהיא שעת התגלותו. מתיאוס לשיטתו הולך, לפי הקו המותווה: סיפור ייעודו של ישו.

נפלא, ריאליסטי ופשוט הוא, למשל, סיפור לידתו של ישו במתיאוס. על דרך הצימצום, בלי פירוט ובלי ריטוריקה, הוא אומר: "וזאת היתה לידת ישוע המשיח. כאשר מרים אמו מאורשת היתה ליוסף טרם יבוא אליה, נתמצא כי הרה היא. כי מרוח-הקודש הרתה: ויוסף איש צדיק היה, ולא אבה לתתה לדיבת עם, ניאמר לשלחה בסתר: עודנו מדבר אל לבו כזאת והנה מלאך ד' [לא פורש בשם, ככתבנ"ך, ובניגוד ללוקס—י. כ.] נראה אליו בחלום לאמור: יוסף בן דוד, אל תירא מקחת אליך את מרים אשתך כי הילד בקרבה נוצר מרוח-הקודש, והיא יולדת בן וקראת את שמו ישוע, כי הוא יושיע את עמו מחטאותיהם. וכל זאת היתה למלאות את אשר דיבר ד' ביד הנביא לאמור: הנה העלמה הרה ויולדת בן וקראו שמו עמנואל. נייקץ יוסף משנתו ויעש כאשר ציוה אותו מלאך ד' ויקח אותה עד כי ילדה בן ויקרא את שמו ישוע".

עובדה מעניינת: גם האוונגליונים האחרים מביאים את הפראזה הסטיריאופית, "למען יקום דבר ד' בפי נביא זה או אחר". אבל המיחד את מתיאוס הוא השיטתיות המכוונת והמחושבת בה הוא נוקט שיטה זו. אין כמעט מאורע שלא יצורף אליו הפסוק "למען יקום דבר ד' בפי..." ומובן הדבר: כמו שאמרת למעלה, אין הספר סיפור-חיו של ישו אלא סיפור ייעודו, ומכיון שיייעודו הוא להמשיך את הנביאים, ממש ועד האחרון בהם, הכרח שיהיה כל צעד מצעדיו מעוגן בדברי הכתוב. לכן במתיאוס, יותר מבאחרים, מורגשת אווירת התנ"ך, ריפוי המובאות מן התורה ומן הנביאים הוא עצמו משרה על הספר רוח תנ"כית. אך לא בזה העיקר; אופן הסיפור, נעימת הסיפור, מחזירים אותך מדי-פעם לתנ"ך. בקראי את דרשת-ההר דומה עלי כאילו אני קורא בספר דברים. חרף הניגודים הרי זו אותה פרזוה נישאה, אותו פאתוס בלתי-ריטורי המלא צו ותחושת ייעוד. לא לחינם טוענים אנשי-מדע כי מתיאוס נכתב תחילה עברית והוא נקרא בפיהם "האוונגליון העברי". אינני יודע על מה הם מבססים את קביעתם זו, אם על הסגנון כמובנו הצר ואם על הרוח הכללית. כשלעצמי הרי אני עובר בהרגשתי כמו בלי חציצה ממתיאוס לתנ"ך, ולהיפך.

מה־נפלא הוא, למשל, הסיפור הבא גם כשהוא מחוץ למסגרת הכוללת. כאשר גשאל ישו: "למה רבכם אוכל יחד עם המוכסים והחוטאים?" השיב ואמר: "אינן הבריאים זקוקים לרופא אלא החולים, נקראתי לעורר את החטאים לתשובה ולא את הצדיקים". בסיפור זה רואים אנו כבר את הבעש"ט ואת יוצרי החסידות הראשונים המתהלכים עם עמי־הארצות, וכן את סוקרטס המהלך בשווקים ומתחבר עם כל אחד ואחד מתוך רצון ללמוד וללמד. תשובה זו היא דוגמה־למופת לעממיות של גדולי הדת והמוסר של כל הדורות.

במידה שאנו מתקרבים לירושלים ולימי החג ולהתרת הקשר הטראגי, באה הפסקה בדברי המשל היפים. עתה נמסר הכל למאורעות התוכפים זה אחר זה. העובדות כה כבדות־משקל, כה בולטות ומכריעות, עד כי אינן זקוקות למשלים לשם הסברם, ובתכיפותם אין גם פנאי להרבות במשלים, ולא נשאר מקום אלא לתגובות קצרות וחותרות. ובסיטואציה טראגית זו, בשעת סעודת־הפסח, נולדה אותה תמונה סימבולית יחידה־במינה: "ויקה ישוע את הלחם ויברך ויבצע ויתן לתלמידים ויאמר: קחו אִכְלוּ זהו בשרי, ויקח את הכוס ויברך ויתן להם ויאמר: שתו כולכם ממנה, כי זהו דמי־דם־הברית השפוך בעד רבים לסליחת חטאים". כמה הולם סגנון סימבולי זה את סגנונו של ישו, אות להתמזגות השלמה עם תלמידיו. ובכל המזיגה הגדולה הזאת יודע הוא גם את אפשרות הכשלון בשעה מכרעת. "הן כולכם תיפשלו בי הלילה". מה־מיאש הדבר שתמונת התמזגות אידיאלית כה נשגבה, כה חד־פעמית בביטוייה, יכלה לתת מקום לרשעות אנושית ולאמונות־הבל להיתלות בה. כל הפרק האחרון מלא תמונות־שיא תוכפות והודפות זו את זו עד לסוף המר, במיתח שאין כמעט לעמוד בו.

בגשנתו אל סיפור־הסיום, סיפור תחייתו של ישו והתגלותו למרים המגדלית ולמרים אם יעקב, ואחר־כך לאחד־עשר תלמידיו, מתגלה שוב, וביתר־תוקף, עד כמה אופן סיפורו של מתיאוס מקרב אותו ללב הקורא המודרני על־ידי שהוא מקל עלינו לשכוח את הצד האמנותי התמים ולהעלותו למישור האנושי האידיאלי הנאצל, דבר שלא תמיד אפשר לעשותו בסיפורם של מרקוס ולוקס. כדרכו, הוא מקמץ בדיבורים ותיאורים יתרים, אינו נסחף כלוקס לסיפורים ותיאורים העשויים להלהיב את ההמון. מתיאוס שם בפי ישו את העיקר: את תפקידם של תלמידיו כשליחים לאידיאל חיוני. "ניתן לי כל מימשל בשמיים ובארץ לכו אל כל העמים להורותם, ולעשותם לי לתלמידים ולטבל אותם בשם האב והבן ורוח־הקודש ולימדתם אותם לשמור את כל אשר ציויתי אתכם. והגה אנוכי אהיה עמכם עד אחרית הימים לעת קץ העולם". בזה סיים מתיאוס את ספרו, סיום רב־רושם של אישיות עליונה המטילה את אדרת השליחות על תלמידיה. חושו הספרותי הגדול הניא אותו מן הצעד שעשו מרקוס ולוקס בהוספותיהם בדבר יובו של ישו השמימה לשבת לימין האלוהים ומן התוכחות שהוא משמיע להם לפני עלייתו, תוספות גורעות המרחיקות אותו מלבנו.

כשאני סוקר עתה את מתיאוס מראשיתו ועד סופו נוכח אני יותר ויותר לדעת מה־קל

להפוך תעודה זו של עבר רחוק לסיפור־חיים אנושי שערכי הווה בו, שעוד הרבה־הרבה יש לו לומר לנו גם עתה.

ד

וכאן יאמר הקורא, בצדק, שלא על ערכם של האוונגליון או של הפאסיונים נחלקו הדעות. לא ערכו של האוונגליון, ובוודאי לא ערכם של הפאסיונים, היו נקודת־המחלוקת. העומד לדיון ועיון הוא היחס הרה־הגורל־והתוצאות שהטביע את חותמו הטראגי מאין כמוהו על חיי היהודים משך דורי־דורות. אכן בשמו של האוונגליון הובלו כצאן לטבח, אך כלום האוונגליון הוא הסיבה ההכרחית לאותה תוצאה? היש בדברי האוונגליון, ובעיקר בדברי ישו עצמו, דברי־בלע עוינים, משפילים ומסיתים נגד היהודים והיהדות שיוכלו לשמש סיבה ועילה לכל שאירע אחר־כך?

נראה לי כי בגישתנו לאוונגליון עלינו להבדיל בין דבריו כפי שהם לבין הדברים שנעשו בשמו (את מכתבי פאולוס אינני כולל בתחום זה, כמובן). בתוך כך הריני משווה לנגדי קורא עברי צעיר, הנוטה, כמובן, לשאלות רוחניות וספרותיות אלא שאינו חש כל־כך בשובל ההיסטורי הכבד המטיל את צלו האפל על יחסנו לספר זה—מה ימצא הוא בספר? כלום ירגיש פגיעה בכבוד יהדותו, לאומיותו, כבודו כיהודי? באשר למרקוס ולוקס יש לומר, מבחינה זאת, שפמו שחיוב שבהם רפה מלהאציל מכוחם על העומד מבחוץ, כך זעמם על הפרושים ותלמידי־החכמים רפה הוא ונטול־עוקץ. גם בכך אולי רוצים הם לנהוג מנהג כרוניסטים אוביקטיביים כביכול, שדבריהם נאמרים ברוח שקטה ומפוכחת. אפילו הפרושים, מה גנותם כאן? "צבועים" הוא הגינוי הגדול שכנגדם—וגם הוא אין בו תרעומת יותר ממה שמצאנו במקורות היהודיים כשמדובר ב"מפת הפרושים". לעומתם מתגלה מתיאוס מבחינה זאת בכל כוחו; כמו שגדול כוחו בחיוב ובשיכנוע כך גדול הוא בשלילתו ובזעם המלווה אותה. דבריהם של מרקוס ולוקס מחווירים לעומת פאתוס השלילה שלו. אותה מטבע חירות, "צבועים פרושים", בצאתה מפי מתיאוס הריהי מפעפת הכרה־עצמית, לעג למתנגד וגם איבה. בשום מקום בספרו אין הוא מתקרב לנביאים בישראל כבדברי זעמו. וכשם שדברי־הזעם הנבואיים חריפים, קולעים ונשגבים בצורתם ובציוריותם, כן גם מתיאוס בזעמו פאתטי, חריף וקולע והוא שקבע לנצח את דמות "הפרושי הצבוע", שנעשה מושג מרכזי בחברה ובמוסר (בעולם הנוצרי, כמובן). כמו שריכוז את רעיונותיו על המוסר והאמונה בסיטואציה אחת ויצר את דרשת־ההר כך יצר מעין מקביל אליה בפרק של "אוי לכם פרושים חנפים". בכל פסוק כזה הוא בורר לו ליקוי אחד, או דבר הנראה לו ליקוי, עוטף אותו כדרכו במשל, ובפרק זה, שאינו ארוך ביותר, הנחיל לנו קטע של ספרות לוחמת מלאה סרקאזם נעלה וציוריות מרהיבה, שהנאתה הספרותית מאפילה על הפגיעה שעלול להיפגע יהודי המזדהה עם אותם פרושים, מושאי איבתו. אם עשוי יהודי להיפגע, הרי במתיאוס, ובו בלבד, המקור לפגיעה.

דבר מעניין: לפי הנמסר לנו באוונגליונים, התקפותיו ופגיעותיו של ישו באות

תמיד כתשובה על טרזניה מצד מתנגדיו. כלומר: מעצמו אין ישו מתקיף את המקובל או לועג לו. כשהוא עושה נסים, יאמר על-הרוב לנושע: "שתוק, אל תספר, ולך למקדש להביא את הקרבן ככתוב בתורת משה". הוא עצמו גם שומר את כל המצוות, אין הוא בבחינת מדיח, אין הוא מתריס. ואותו קורא עברי צעיר, כאשר ישמע את תשובות ישוע ואפילו את הדברים המרים ביותר כגון אלה שבפרק הנ"ל: "אוי לכם סופרים ופרושים חנפים, כי תעשרו את המינתא ואת הכמון ותעונו את הנכבדות בתורה, את המשפט את החסד ואת האמונה", האם ייפגע מכך? והרי דברים כאלה, וחרופים מהם, קרא למאות בכל התנ"ך, ומדוע יחוש חידוש בדברים האמורים כאן? אולם אפילו מתיאוס, חרף כל הזעם הפאטטי שבו, אינו חורג מגדר אותו גיבוי של "צבועים וחנפים" (פעם גם יאמר אמנם זרע-צפעונים, אולם דווקא ביטוי חריף זה הוא מן ה"גלופות" שבדברי הנביאים, מקובל ושגור בפי כל ובעצם חסר-משמעות כמעט). אחת אין לשכוח, גם מתיאוס אינו אומר דברי-גנאי; דברי-בקורת יש בו, בקורת שלילית מתוך השקפה מסוימת, אבל אין בקרתו יכולה להיות פוגעת וזרה לנו, כי במהותה אינה שונה משלנו כיום. במלחמתו זאת אח הוא לנו, כשם שהוא המשך למלחמה שנלחמו הנביאים לפניו והחסידות אחריו, ובעצם כל תנועה פרודוקטיבית ביהדות.

ובאשר לכעסו על תלמידי-החכמים והפרושים שמתוכם קמו, ההדגשה המיוחדת של "תלמידי-החכמים" יש בה עומק של הסתכלות. ואמנם חוסר-הצניעות שבדברי ההחשבה-העצמית של "תלמידי-חכם", כביטויים במאמרים ואמרות המפוזרים במדרשים בשבתו של "תלמיד-חכם", במנהגי הפרישות והסילסול שנהגו בעצמם, בהתרחקותם מעם-הארץ הפשוט והעובד—כל אלה יש בהם לעורר סלידה ורוגז גם בנו כיום. כפי שכבר אמרתי, ישו, כמוהו כסוקראטס, הבעש"ט ור' נחמן מברצלב, לא פחדו להלך עם עמי-הארץ, כי הם ראו גם ללבם ולא למעשה המיכני בלבד. ככל שאפשר להבין מתוך קריאה באוונגליון, לא ביקש ישו להרוס את ההלכה. לא נגד ההלכה התקומם אלא נגד ההיפרטרופיה של ההלכה (שביני-לביני אני קורא לה נברות-הכפיייה של הדת היהודית).

ובכל-זאת, בשם האוונגליון הובלו יהודים לטבח, ואין להתעלם מזה. אלא שאחת אסור לנו לשכוח: רעיון, כל רעיון, ומה-גם רעיון מקיף-עולם, משתנה במהלך התפתחותו—על-הרוב גם מתעוות—פעמים בצורתו ובמהותו כאחת, עד להפיכתו לקטבו המנוגד. אז התיחסותו למקורו מתגלה בקשרים ובסמלים חיצוניים בלבד שמתפקידם לחפות על התהום שבין מקורו להתפתחותו ההיסטורית. רעיון כיון שנוולד הריהו מופקע מרשות בעליו והולך בדרך משלו, נזון ממסיבות ואירועים שונים ומשונים, שלא די שאין לבעליו שליטה בהם אלא על-הרוב אין לו ידיעה בהם ומגע עמם. בתקופה בה נוצרו האוונגליונים הסינופטיים, שבהם אנו עוסקים כאן, כת מאמיני ישו הם עדיין יהודים, הם מרגישים עצמם חלק מן העם ומהווים חלק מן העם—אמנם פלג מיוחד, אך אחד מרבים בקרב היהודים. היתה זו מחלוקת יהודית פנימית, כדברי הרב ליאו בק. ודאי: יש כעס הדדי, יש האשמת-גומלים,

ובמות ישו גוברים הכעס וההתפלגות, היחסים בין חברי הכת מתהדקים וההסתגרות מחריפה. ועם זאת הם חשים עצמם חלק מאותו עם, קשרי־משפחה מרובים להם מעבר לתחומי הכת, הרקע ההיסטורי־התרבותי ודאי אחד הוא, וכל מאמציהם לאחר מותו מתרכזים בהאדרת דמותו ובהחדרתה. האקורדים האחרונים של הטראגדיה מוקדשים לשליחתם החדשה, ואין ספק שהתמונה הנוראה של עם "רוצח־אל" הראוי להוקעה נצחית ולחרפת־עולמים, כל המנגנון השטני הזה על שיטתיותו המסופעת והעקיבה שהתפתחה במשך הדורות, אף שהסתמך על תיאור הצליבה באוונגליון, זר היה להם ולא עלה על דעתם ולא הם שגרמוהו. ודאי האשימו את היהודים אחיהם ברדיפתו ומותו, ודאי זועזעו מחמת הצליבה, אך זו לא הפכה עדיין אותו מאורע־יסוד המאפיל על כל השאר. כל הגיבוש המיטאפיזי והניסוח החריקי של הצליבה זר היה להם, ולכן רחוקה היתה מלבם אותה איבה מיטאפיזית, על רצחנותה ואכזריותה. הם חשבו יותר עליו בעודו בחיים ועל חייהם עמו, על שליחתם ודרכי חייהם אחריו, ולכן האוונגליונים מסתיימים בשקט אידילי כמעט, בלי אותו בולמוס של צער ויגון מיטאפיזיים על ייסורי הצליבה, שבמרוצת הדורות האפילה על הכל עד שבגללה נדחקו כל חייו ותורתו הצדה. הנצרות שלאחר האוונגליונים, על השנאה שעמה, פוסקת מהיות יהודית, ואם פעילים בה גם יהודים הרי אלה יהודים שנכעזו לדרכי המחשבה של הזרים, כלומר הנוצרים הלא־יהודים וחסידים פאולוס מבין היהודים.

והנה, עוד בטרם תגיע הכת החדשה לכלל גיבוש, אף ימים רבים קודם לידתה, כבר היתה היסטוריה לא קצרה של שנאת היהודים והשמצתם בעולם ההילניסטי, שנאה שיצאה מאלקסנדריה והתפשטה על־פני קדמת־אסיה ועד איטליה הגיעה, והקיפה אפוא את העולם היווני־הרומי של אז. זרם עכור זה השתלט על הנצרות היהודית הפוסט־אוונגליונית, קלט ממנה כמה סמלים, החריפם ועשה אותם מה שהינם. והמקור לאנטישמיות זו לא היו האוונגליונים, שהרי זו קדמה להם, ואף לא ארץ־ישראל וכל שהתרחש בה, אלא פוורת היהודים, לשון אחרת: "קיומה של גולה". ספר אסתר, המחונן ביתר יושר והגינות, אינו משמיץ ואינו בודה ומעליל עלילות אלא הוא מורה באצבע על עובדה קיימת: שפוזרים היו ולא שמרו לעשות את דת־המלך, ולכן הוחלט להשמידם ולאבדם. העולם היווני־הרומי פותח בהשמצות ובזיונות, עלילות והשפלה, ורק אחר־כך בא רצון ההשמדה.

לשיטתי, גם מכך אפשר להפיק לקח ציוני. ספק בעיני אם גם לאחר היפרדה מן היהדות היתה הנצרות שונה במעשיה כלפי העם היהודי לולא הזרם האנטישמי הגועש שהיה קיים אז ובאלקסנדריה היה מרכזו. כבר בתקופה מוקדמת זו היה מושג האנטישמיות מגובש ומוגדר, על כל אמצעיו, שיטותיו ועלילות, לרבות עלילות־הדם. גולת אלקסנדריה לא יכולת לחסות במסווה שכולנו חוסים בו עד היום, כאילו הגולה היא צרה שהובאה עלינו רק מבחוץ. גולת אלקסנדריה היתה גולה מרצון, וכבר באו בה לידי גילוי אחת־לאחת אותן תופעות שחזינו אנו מבשרנו: שנאה, השמצה, בוז ועלילות, עד להשמדה או היעלמות מן הבימה בדרך

אחרת. "החטא הקדמון" של העם היהודי היה, והינו, "הגולה". העם היהודי ביקש להיות עם—אולם "עם מפורד ומפורד", להשתמט מן האחריות של עם יושב-בגבול—ועל כך בענש ושילם עשרת מונים.

מעניין להעמיד זו מול זו את ההתנגשויות בין יהודים ליוונים ועממים אחרים באיזור ההילניסטי לבין היהודים בארץ-ישראל בתקופת החשמונאים. בארצם של המקבים היתה "מלחמה", מלחמה בין שני כוחות מתמודדים, והתוצאה ידועה. באלקסנדריה היה להתנגשויות אופי של פוגרומים לכל פרטיהם ודיקדוקיהם. היהודים היו מתנגדים שאין חייבים בכבודם, משום שאינם מעוררים כבוד. ההתנגשויות לא די שהיו מלוות השמצות אלא פעמים רבות היו תוצאה של השמצות עכורות ללא יסוד של ממש. זרם עכור זה נגד "הגולה", שבכל תקופות ההיסטוריה הוא תר לו אפיק ראציונלי בהתאם לתנאי התקופה, מצא לו הפעם את אפיק הצליבה, נאחז בו, הציף אותו תמונות, מושגים והדגשות לקוחים מעולמות אחרים, רחוקים מן העולם התמים, הפשוט והלא-מורכב של האוונגליונים.

כיום כאשר היהודים מוכים ומושמצים לא בשם האוונגליון—עתה שכל החיפושים מתמצים בהערכת אישיותו ודמותו הריאלית של ישו, שהיא במהותה יהודית—מה טעם נדיר עצמנו מן התועלת ומן ההנאה הרוחנית-התרבותית שבדמות, ובעיקר בספר בו מצאה את ביטוייה רבי-הרושם ביותר, האוונגליון למתיאוס?

ה

לגבי השמעת הפאסיונים (שאת הפסד ההנאה המוזיקלית הטמונה בהם מבפים אף אלה השוללים את הצגתם והרואים בשלילה זו קרבן על מזבח כבודם הלאומי) המסקנה מתבקשת מאליה, שהרי אין הפאסיונים אלא דראמטיזציה של מהלך משפטו של ישו וגזר-דינו, ובנקודה היהודית יש בהם דבר המבדילים לטובה מן האוונגליונים. למעלה דיברתי על התמקדותה של הנצרות הפוסט-אוונגלית בצליבה ובייסורי ישו, שהם כפרת מאמיניו וגאולתם. ההתנגשויות בין ישו לבין ה"פרושים" על מותר ואסור, על שמירת שבת, על נטילת-ידיים לפני האכילה שלא הקפידו בה בני חבורתו—כל אלו בטלות מאליהן. המלים "פרושים", "תלמידי-חכמים", "צבועים" אינן נזכרות כמעט; המלה "פרושים" נזכרת, כמדומה, פעם אחת בלבד בפאסיון ליוחנן. גם המלה "יהודים" נזכרת רק בהקשר העובדתי בשעת קריאת סיפור-המעשה על-ידי האוונגליסט אך אינה נזכרת לגמרי באריות ובקוראלים, שבהם המאמין שופך שיחו ושזור הירהורי ותקוותיו לגאולה מן החטא ולתחייתו מן המתים לעת קץ-הימים. האווירה כה כללית, השליה מרוכז כל-כך ביחסו של המאמין אל ישו כגואל ומכפר—לו ליחיד המתפלל, או לקהל המתפלל, בעצם, בשם היחיד—עד כי אין מקום כלל לעם היהודי המסוים, שהרי ברגע זה שאלת הייסורים ושאלת הגאולה מן החטא היא שעומדת על הפרק. כי על כן זאת לדעת: רק בשיא הטראגדיה משתלט "חטא" משיחיותו של ישו ודוחק את כל שאר "עבירותיו" על מצוות עשה ולא תעשה. אפילו באוונגליון גופו נעלמים אז הדיבורים על הפרת המצוות המעשיות,

כל־שכן בפאסיונים שעיקר עניינם משיחיותו של ישו, וממילא נעלם כאן הצביון היהודי המיוחד. מי ששוכח לרגע אותו שובל קודר וטראגי של יהדות בעולם הנוצרי ומתמכר בתום־לב לקריאתו של טקסט הפאסיונים, במשוחחרר מעול הידיעה ההיסטורי־רית, לא ימצא שום דבר הפוגע במישרים ברגישות היהודית.

ועתה הוסף על כך את המוזיקה של באך! בפני המוזיקה גם המלה הנשגבה ניטל כוחה והיא שבה לאיתנה רק בהינתקה ממנה. מכורח טבעה אין המלה אלא תמך ללחן. ביחסי שיר־ולחן תמיד יכריע הלחן, אם לטובה אם לרעה; לעולם לא ייפסל שיר בנאלי אם צורף אליו לחן גדול ונשגב. אם הלחן טוב נקבל עמו גם את השיר הפסול אך שיר, ולו הנשגב ביותר, לא יציל את הלחן. וכשבאך מטביע אותנו בים צליליו, מי יזכור ויעלה על דעתו את המלים המצורפות אליהם? וכשאני משמיע לאזני רוחי את צלילי החרטה ושברון־הלב של פטרוס לאחר בגידתו בישו בבית קאיפא, או את צלילי הפתיחה לאריה "es ist vollbracht", המלא אָבל שקט, כניעה וקבלת־דין, א־אז אומר אני לבפשי: רגש דתי וכבוד לאומי האוסרים עלי את אלה טעונים בדיקה, כי ודאי משהו בהם אינו כשורה.

הואיל והנושא גדוש עקצים, ומחשש לזות־שפתיים של אדוקים למיניהם, אשר מי טהור וייצא נקי מלפני קנאותם, עלי להדגיש: בדברי על האוונגליון אין לי כל כוונה להוסיף עוד ספר קדוש לספרות העברית; אין בי געגועים לספרים קדושים, על הרודנות המחייבת שבהם. כוונתי היא ספרותית־תרבותית־רוחנית בלבד. כמו שאמרתי: "האוונגליון כספרות". אמנם הספר דתי, ומי שרוצה להתרשם ממנו מבחינה דתית הרשות בידו, כמו שלא נאסר על תרגום קירקגור או הבאגאוואדגיטה בשל דתיותם. יש אנשים המקבלים הארה דתית מדוסטויבסקי, וודאי יימצאו כאלה שיושפעו כך מן האוונגליון. מדוע לא? וכי מה הפחד? היש חוששים שמא שוב יראו בו משיח וגואל?

אולם תכלית דברי, החשובה אפילו יותר ממסירת האוונגליון בידי הקורא העברי והצגת הפאסיון, הלא היא הרצון לעקור סוף־סוף את האינסטינקט היהודי בן אלפי השנים, אינסטינקט שהודחק אך לא מת וכפעם־בפעם הוא פורץ גם בין חפשים־שבחפשים: להתכנס כחומט בקליפתו, להסתפק בד' אמות, שלא כתמיד הן מרחיבות־דעת—תחת לעמוד במלחמה פנים־אל־פנים עם רעיונות ואנשים, חדשים או אחרים, לראות ולהתבונן, לכבד את הראוי לכבוד ולקבל את הראוי לקבלה. שום תרבות—מחוץ לפרימיטיבית—אינה יכולה לחיות מתוך עצמה בלבד. בכך הרגישה תרבות המערב מלכתחילה וזו היתה סגולתה הגדולה מאז הופעתה ועד היום והיא שעמדה לה להשליטה בהיסטוריה. בעיניים פקוחות, סקרניות ותאבות־דעת, הסתכלה ביקום ובעולם האדם, השתדלה להבין ולהרחיב את ממדיה וכישוריה על־ידי קליטה, ספיגה ומיזוג של רעיונות ותורות מבחוץ. הרגשה של אוניברסליות הרוח, של הערצת הרוח למרות הכל, מתגלה ביחסה של אירופה לכל גילוי של ניצוץ רוחני בכל מקום שהוא, אפילו כשהוא מצוי בקרב היהודים הבוויים. והמעניין: הם האירופים, בספיגתם האינסופית כמעט, ידעו יותר מאחרים לשמור על ייחודם הלאומי, הלשוני,

התרבותי, ואת הנספג השכילו למזג באחדות לאומית חדשה. תגובתה הראשונה של היהדות המקורית על כל רעיון חדש, בין מבפנים בין מבחוץ, היתה להתקפל ולעשות סייגים. ועל זה התנקמה בנו ההיסטוריה: דווקא התחפרותנו הקנאית-האגוצנטרית, דווקא חוסר הכשרון לספוג ולמזג, עשו את היהודי בלתי-מוגן ופרוץ בפני כל רוח זרה. האירופי כשיצא לרעות בשדות אחרים לא איבד את עצמותו, חזר והעשיר את מקורו, ואילו היהודי נדחה או שיצא ולא על-מנת לחזור, יצא בשנאה, לעג ורצון להזיק.

כדאי לזכור את דברי אחד-העם: "לזו תירגמו את אפלטון לעברית כשם שתירגמו את התנ"ך ליוונית כי או היתה ההיסטוריה הולכת בדרכים אחרות". אכן, כדי לעשות כזאת היתה היהדות צריכה להיות שונה קצת ממה שהינה. הן רק לפני שלושים שנה היו סופרים שהטיפו לעשות סייגים לתרגומים, לאסור תרגומים מכל הסוגים המתחרים על גוף הקורא העברי, תחרות שהספרות העברית "לא תוכל לעמוד בה"; על מקום עבודה ומאמצים לעמוד בתחרות-איסורים, סייגים ואינדקס. כשמבשרים אצלנו בקול תרועה ושמחה (ובצדק) על תרגומה של טראגדיה יוונית עתיקה, ספר פילוסופי של אפלטון או אריסטו, או של פילוסוף מערבי מלפני 300-200 שנה, אומר אני: הגה הבומרנג ההיסטורי הגדול, האירוניה ההיסטורית. הספרים שחשמנו עצמנו בפניהם בתקופת ראשית אונם סופנו לקבלם כתום תקופת עדנתם... אינני יודע אם היו היהודים או לא היו הוגי הרעיון של האינדקס ושריפת-ספרים, על-כל-פנים היו מראשוני מגשימיו. הם אמנם לא שרפו-הם גנו; וכדרך הקנאות והקיצוניות היהודית, עשו זאת באופן יסודי. מה לא רצו לגנו? למולנו, לא בכל הצליחו. סוף-סוף היו זרמים יהודיים אחרים, אם גם שוליים יותר, שהכשילו, ופעמים המסיבות ההיסטוריות הן שהכשילו. והאינסטינקט הזה חי, מעט או הרבה, בכל יהודי ויהודי שהאינסטינקטים שלו (עלי להדגיש "אינסטינקטים" ולא השקפות, כי קל לו לאדם לסגל לעצמו רעיונות ואידיאות וקל לא פחות להסתגל אליהם) לא רוככו ולא עוצבו על-ידי תרבות אירופית. אינסטינקט זה הוא אשר לבש קנאה קדושה ואסר את הצגת הפאסיון למתיאוס...